

Kiss József:

ANTON ERHARD MARTINELLI A BAROKK ÉPÍTÉSZET ÉLVONALÁBAN

Az egymást követő évszázadoknak megvan a maguk sajátos művészeti aureolája, ékes fénykoszorúja, amely rávilágít az előző század hagyományos, értékálló elemeire, de kiemelkedő fénypontjaiban jól megkülönböztethető új elemeket tartalmaz. Ilyen fénykoszorú övezi a 18. század színgazdag, pompázatos barokk építőművészetét is, amelyben felfedezhető az antik hagyományokra épült humanista kultúra tartalma csakúgy, mint a felvilágosodás igazságkereső és szépségszerető s mégis a hit, a vallás metafizikáját ábrázoló törekvése. Ennek a barokk szimbólumokban gazdag építőművészetnek az élvonalában találjuk *Anton Erhard Martinelli* udvari építész-mérnököt a méltán nagynevű és szinte kortárs bécsi építészek - Joseph Emanuel Fischer von Erlach, Johann Bernhard Fischer von Erlach, Johann Lucas von Hildebrandt, Georg Rafael Donner, Franz Anton Hillebrant - előkelő és felejthetetlen társaságában.

Martinelli életéről és pályájáról

Életpályájáról és építészeti alkotásairól ezúttal csak vázlatos ismertetést, rövid tájékoztatást tudunk nyújtani.¹ Bécsben született 1684-ben. Édesapja Francesco Martinelli, a Milánótól északra fekvő Como város neves építőmestere volt. Édesanyja Lenthl Erzsébet, testvéröccse Johann Babtist Martinelli (1701-1754) szintén építőmester volt Bécsben. A.E.Martinelli 1709 decemberében kötött házasságot, feleségül vette az előkelő nemesi családból való Maria Rosina Josepha hajadont, akinek atyja a főherceg Adam Franz von Schwarzenberg uradalmi tisztartója, gazdasági igazgatója volt. E házasság révén . Martinelli magasrangú pártfogókhoz és összeköttetésekhez jutott. S így pályafutása szakmailag viszonylag gyorsan ívelt felfelé: 1710-ben még építőipari pallér lehetett, 1711-ben építőmesterré léptette elő a bécsi építészeti fő-céh-mester, 1716-ban udvari építőmesterré, majd hamarosan császári építőmesterré léptették elő. Időközben két gyermekük született, fia Franz Anton Martinelli nem folytatta atyja foglalkozását, jogásznak tanult, ügyvéd lett. Leánya, Maria Anna Theresia az Orsolya-rendi zárdában (Ursulinen-Kloster, Wien, Johannesgasse 8.) végezte iskolai tanulmányait, majd maga is Orsolya-rendi apáca lett és ott is tanított.²

Igen gazdag és sokoldalú tevékenység jellemezte Martinelli építőművészeti pályafutását. 1713 és 1715 között hg.Esterházy Pál kétemeletes házának a Burgfrieden kívüli (Wallnerstrasse 4.) lakóházát építette. Lichtenthal-ban két serfőzőházat épített. Hg.Schwarzenbergnél is építkezett Hirschstattenben, itt építésvezető volt.³

Hercegi összeköttetései révén fiatalon, életének harmincas éveiben ismerkedett meg a Német Lovagrend legfelső rendfőnökével (magister generalis), Franz Ludwig von Neuburg-i herceg birodalmi választófejedelemmel, illetve gr.Guido von Stahremberg landkomturral, a lovagrendi Österreich Rendtartomány főnökével, aki tartományi főpap és ezredesi minőségben tagja volt a Savoyai Jenő hg.tábornagy vezette császári Udvari

---

¹Jelen dolgozatunk egyik fő forrása Schoen Arnold: A Budapesti Központi Városháza. Budapest, 1930-ban megjelent műve, továbbá a bécsi Haus-,Hof- und Staatsarchivban a Hoffinanz- und Hofkammerarchivban a Kriegsarchiv Hofkriegsrat, az Invaliden-Amt, A Register Invaliden valamint a bécsi Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv Ungarn Abteilung levéltári anyaga, amelyekben évtizedeken át folytattam levéltári kutatómunkát.

² Ember Mária: Bécs. Panorama. Budapest, 1982. 178-79. Az 1676-ban elhunyt I.Rákóczi Ferenc fejedelem özvegye, gr.Zrínyi Ilona fejedelemasszony és 18 éves leánya gr.Rákóczi Julianna 1688 márciusában érkezett meg az Orsolya-rendi kolostorba, Julianna két év múlva férjhez ment, édesanyja pedig 1692-ben utazott el Nikodémiába, férjéhez, gr.Thököly Imréhez. Itt élt 1703. február 18-áig.

³Kriegsarchiv, Wien, Invaliden-Amt (a továbbiakban: KA Inv. 1726. Nr.42. 1726. július 16. Spezifikation der Gebäu und Arbeiten...

Haditanácsnak is.⁴ Stahrembergtől kapott megbízást, hogy Spannberg községben a lovagrendi Osztrák Rendtartomány számára építsen egy nagy, kereszthajós templomot. Ugyancsak építkezett gr.Ottokar Stahremberg megrendelésére Entzendorfban (im Thal an der Fischa) is, továbbá gr.Pescowitz számára Drasskirchenben (Burgenland!), gr.Philippi részére Mollensdorfban. Stahremberg landkomtur javaslatára Martinelli 1720-ban kapott megbízást Franz Ludwig hg.lovagrendi nagymestertől arra, hogy a Német Lovagrend bécsi, Singerstrasse 7.sz. alatti háztömbjét, templomát és rendházát építse át és barokkosítsa.⁵ Schwarzenberg különböző uradalmaiban (Frauenberg, Wittingau, Cromau, Pöstlingberg, Wildschütz) építkezett. A Haditanács alá rendelt Udvari Commissio elnökének, gr.Gundacker von Althann tábornoknak a felesége bízta meg, hogy a stájerországi Joslowitzban és Fraiban vezessen építkezést, sőt a muraközi Csáktornyan is. Magyarországon gr.Csáky Imre kalocsai érsek és hg.Esterházy Pál Kismartonban (Eisenstadt) bízta meg építésvezetéssel. Itt a híres Esterházy-palota barokk stílusú átépítésére került sor. S természetesen a mögötte fekvő angolpark barokkosítását is Martinelli végezte. Ez irányban itt gazdag tapasztalatra tehetett szert.

1727-ben valósággal új szakasz következett be Martinelli szakmai pályafutásában, bár az 1724-től vállalt korábbi építkezéseinek az irányítását és felügyeletét is ellátta. A gr.Abhann elnöklete alatt működő Udvari Commissio 1727. december 3-án adott ki részére írásbeli megbízást, hogy utazzék Pest szabad királyi városba, részletesen vizsgálja meg az átmenetileg szünetelő Pesti Invalidus Ház építésének körülményeit, valamint a továbbépítés lehetőségeit. Ezt az épületet Fortunato de Prati udvari kamarai építész elfogadott terve alapján 1716-ban kezdték felépíteni, de a kivitelezés lassan haladt.⁶ A Pesti Invalidus Ház nagyszabású továbbépítésével párhuzamosan kiváló munkatársai részvételével több, kisebb arányú építkezést vezetett. Így Érsekújvár laktanyaépületét építette át úgy, hogy az alkalmassá váljék a rokkant katonák ideiglenes elhelyezésére. Közben, 1729 és 1732 között Bécsben, a Hoher Markt egyik épületén átalakítást végzett, és hg.Schwarzenberg egyik uradalmi épületén ismét dolgozott. 1734-ben a Jászkun Kerület földesúri főhatósága, az Udvari Commissio, illetve a Pesti Invalidus Ház megbízásából Jászberénybe, a kerületek központjába utazott, hogy elkészítse az összközponti Székház tervrajzát, részletes építészeti és költségvetési terveit.⁷

Ezenközben és ezt követően, 1739-ben Mariahilf és a Sankt Marxer Friedhof területén öccsével, J.B.Martinellivel együtt két lőszerraktárt épített, 1740-ben Bécsben egy katonai fegyverraktár boltozatát javította. 1742-ben hg.Schwarzenberg palotájának (Rennweg 2.) díszkertjében felújította a kertészházat és a vízgyűjtő-fürdőmedencéket. 1745-ben ugyancsak Bécsben egy fegyverraktár épületének falazatán dolgozott.⁸

1747. szeptember 16-án hunyt el 63 éves korában a Kärtner-Thor mellett lévő Steinmetz-Házban, súlyos tüdőgyulladásban. Fiútestvérének fia, Franz Xaver Martinelli szintén építész volt (1735-1787). Állítólag ők is működtek hazánkban.⁹

A Német Lovagrend bécsi épülettömbjének átalakítása

---

⁴Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv (a továbbiakban: DOZA U.), 156/1. Diarium und Berichte der ersten Generalvisitation der Jassig-und Kumaner Distrikte...Ludwig Franz 1694-től 1732-ig volt a Német Lovagrend magister generálisa. Guido Stahremberg pedig 1703-tól 1734-ig volt az Osztrák Rendtartomány (Ballei Österreich) komturja. Akkor még hozzátartozott a Száva menti Bród és a Dráva menti Eszék város és várerőd Szlavóniában.

⁵Ember M. i.m. 165. A gót és a barokk stílus egyeztetéséről volt szó.

⁶ Fortunato de Prati (1682-1738) igen neves udvari kamarai építész.

⁷KA Inv. 1734. Nr.55.f. 1-3 Spezifikation der Materialhen und Unkosten zu Erbauung des Gebäudes zu Jasperin...Továbbá: Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága. 1731-1745. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó. 52-58.old.

⁸V.ö. Schoen A. i.m. 124. Párhuzamosan egymástól is igen távol eső városokban, különböző épületek terveinek kivitelezését irányította.

⁹U.o. továbbá: Új Magyar Lexikon, 4. Bp. Akadémiai Kiadó, 1962. 559.

Szűkebb hazánk történelmében az egyházi lovagrendek történeti szerepe csupán a szorosán vett szakmai körökben ismeretes. Sokszor előfordul, hogy a Német Lovagrendet a köztudatban azonosítják a Máltai Lovagrenddel (Malteser Ritterorden), a Szent János Lovagrenddel (Johanniter Orden) és a Templomosok rendjével (Templer Orden). Bár ezek a lovagrendek többé-kevésbé egyazon időszakban, a 12-13. században jöttek létre, s tevékenységük is nyomon követhető a szakirodalomban, ezúttal talán mégsem felesleges a Német Lovagrend (Ordo Theutonicus, Deutscher Ritterorden) néhány jellegzetességét kiemelnünk. Mert pl. a barokk korban Franz Ludwig, a Német Lovagrend nagymestere a hivatalos kancelláriai levelezés során - miközben felsorolja egyházfői, választófejedelmi és lovagrendi tisztségeit - két olyan tényre is rámutat, amely szakmai körben is sokáig vitatott kérdésként szerepelt: a Német Lovagrend eredete, Jeruzsálem vagy Akkon?¹⁰ - A másik kérdés: megilleti-e a Német Lovagrend tagjait, hogy őket "mariánus lovagoknak" nevezzék? - Mivel Ludwig Franz magát "Princeps Elector, Generalis Militiae Hyerosolimitanae, Ordinis Beatae Mariae Theutonicorum"-nak nevezte,¹¹ ezek szerint mindkét kérdésre igenlő válasz adható. Tehát G.Müller is azt írja, hogy 1165-ben Jeruzsálemben volt a Rendnek az első temploma, amelyet Szűz Mária tiszteletére emeltek, "eine Kirche zu Ehren der heiligen Maria".¹² Akkonban viszont a johannitáknak volt temploma, de csak 1190-ben.

Az már köztudott, hogy a johanniták a papi teendők mellett inkább gyógyítással, míg a theuton lovagrendiek katonáskodással foglalkoztak. Bécsben már az 1200-as évek elején megtelepedtek. Kápolnatemplomuk a Stephans-Kirche közelében épült. 1355-ben egy szép gótikus templomot építettek. Ezt 1664 és 1667 között lebontották és egy háromemeletes rendházzal kibővíve létrehozták a lovagrendi épülettömböt. Az épülettömb reneszánsz jelleget öltött a Singerstrasse 7.sz.alatt.¹³

Előljáróban lássunk néhány adatot a Német Lovagrend 17. századvégi és a 18. század első harmadának időszakából! A másfél évszázados török uralomnak véget vető, de 16 esztendeig tartó felszabadító háború (1683-1699) folyamán a Német Lovagrend katonai egységei is jelentős szerepet kaptak. 1685-86-ban részt vettek a Buda felszabadításáért folyó hadműveletekben, továbbá gr. Guido von Stahremberg tábornok vezetésével az 1697 szeptemberében zajló zentai csatában is, ahol a Savoyai Jenő herceg tábornagy főparancsnoksága alatt küzdő császári-királyi hadsereg döntő győzelmet aratott a II. Musztafa szultán parancsnoksága alatt harcoló török főszereg felett.¹⁴

Ezt követően szabadult fel a Dráva-Száva közti Szlavonia és Horvátország a török uralom alól, s Bród és Eszék várerőd központokkal a Német Lovagrend Österreich Provinciájának területéhez csatlakozott.¹⁵

A 18. század elején a Német Lovagrend már nemcsak egyházi, hanem világi földesúri tekintetben is feudális nagyhatalomnak számított. Közép-Európában tizenegy

---

¹⁰Gerard Müller: Jerusalem oder Akkon? Über den Anfang des Deutschen Ordens nach dem gegenwärtigen Stand der Forschung. Bad Münstereifel, 1984.

Marian Tumler: Der Deutsche Orden in seinem Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 14 bis zur neuesten Zeit. Wien, 1954. 82-87.

Borosy András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2.Bp.1987. 223-229. A Német Lovagrend barcasági (Burzenland!) szerepéről.

¹¹KA Inv. 1731. Nr.215.f.21. Nos Dei gratia Franciscus Ludovicus Archi-Episcopus Trevirensis (Trier), usw. Érsekei 1364 óta birodalmi választófejedelmi tisztségre emelkedtek. Ferenc Lajos emellett Worms választott püspöke, Breslau püspöke, Ellwangen hercegprépostja és egész sor grófság és hercegség földesura volt. Sógora volt I.Lipót osztrák császár és magyar királynak, öccse Eleonora régens császárnénak.

¹²G.Müller, i.m. 8-14. Ezt a lovagrendi templomot eleinte "Haus der Alemannen" néven ismerték, s Szűz Mária tiszteletére emelték.

¹³V.ö. Ember M. i.m. 166. Gótikus templomát a magyarországi Szent Erzsébetről nevezték el. Bécsben sokáig csak ebben a templomban végeztek magyar nyelven is istentiszteletet. Később már a Collegium Pazmaneum kápolnájában is mondtak magyar nyelvű misét.

¹⁴DOZA U. 169/4. Proviant-Mehl und Hafer für des Ordens nach Ungarn zu Hilfe contra Turcam abgeschickte Mannschaft. 1685.

Továbbá: Franz Schultz: Vorgeschichte des Regiments Hoch-und Deutschmeister. Wien, 1896. 91.old.

¹⁵DOZA U. 172-4. "...wie auch die vorgehabte Überlassung der beiden Festungen, Esseckh und Brodt an den Orden. 1701.

hatalmas tartománya (Deutsch-Ordens-Provinzen, Deutsch-Ordens-Balleien) volt: a porosz területen: Elsass-Burgund, Koblenz, Österreich és Etsch: a német területen: Franken, Hessen, Westphalen, Thüringen, Sachsen, Lothringen és Altenbiesen. E hatalmas lovagrendi tartományi rendszernek a főhatósági igazgatási kancelláriája a Frank Rendtartomány (DOBallei Franken) központjában, Mergentheimben létesült, de pl. hg.Ludwig Franz lovagrendi nagymester inkább a sziléziai Breslauban (Boroszló, ma Wroclaw) és Nyssaban (Neisse) tartózkodott. A Német Lovagrendnek eladott Jászkun Kerület vezetői és fuvarosai lovas kocsikkal - útba ejtven Bécsben a lovagrendi templomot, a nagy épületblokkot - ebbe a két sziléziai városba szállították a finom tokaji aszút (Tokayer Ausbruchwein) és az egri bikavért (Erlauer Stierblut) földesúri járandóság címén az 1710-20-as években.¹⁶ "Illendőségből" kialakult az a gyakorlat is, hogy gr.Stahremberg landkomturnak, Johann Solanus Späth von Zwiefalten komturnak és Christoph Heinrich Kyau lovagrendi főpapnak is értékes ajándékokat (hátasló, fejőstehén, csikó, bárány) adjanak át. A jászkunsági kerületi kapitányok abban reménykedtek - s nem is alaptalanul -, hogy a lovagrendi szemlék és adóösszeírások alkalmával eltekintenek a királyi kisebb haszonvételek (regalia minora) számbavételétől, s így kevesebb földesúri árendát kell fizetniök. S valóban, az 1720-as évek közepétől alig emelkedett az árenda összege. Ebben szerepe volt az 1724-26. évi jászkunsági lázongásnak is.

A Jászkun Kerület földesúri adója 1726-ban 22 201 rajnai Ft 30 kr volt, s 1731-ig is csak 25 501 r.Ft-ra tudták felemelni.¹⁷ Ez az árenda-összeg lovagrendi viszonylatban nem volt túlságosan jelentős, hiszen a 11 lovagrendi tartomány évi földesúri jövedelme átlag 1,8 millió és 2 millió r.Ft között mozgott a 18. század első felében.¹⁸ Ráadásul a Jászkun Kerület megvásárlásába 1702-ben befektetett 500 000 r.Ft tőkének még a 6 %-át sem érte el ez a jászkunsági árenda-összeg. Ennél sokkal kedvezőbb befektetési lehetőség adódott számára, amikor az Udvari Kamara útján eladta a Jászkun Kerület tulajdonát a Pesti Invalidus Háznak, mint intézményi földesúrnak.¹⁹

A 18. század első negyedében is sok pénze volt a Német Lovagrendnek, s ebből bőven jutott a lovagrendi Osztrák Rendtartomány művészeti értékeinek gyarapítására, így a Deutschordens-Haus átalakítására is. Nézzük meg ezt közelebbről !

Ha manapság Bécsben a Kärtner-Strasse elegáns sétálóutcájából kimegyünk a Graben műemlékekkel és tarka üzletekkel zsúfolt térségébe, elsősorban a Szentháromság-oszlop 21 méter magas emlékműve tűnik fel. Ettől jobbra haladva mindjárt beérkezünk a Singer-Strasse jóval keskenyebb utcájába, ahol a 7.szám alatt a Német Lovagrend templomát és épületegyüttesét találjuk, amely szinte belesimul az itt elhelyezkedő többemeletes épületeinek a sorába. E háromemeletes épületegyüttesnek két, az utcára nyíló kapubejárata van, s ezek elvezetnek a hosszan elnyúló, két hatalmas hátsó udvarba. Az épülettömb két szárnya között foglal helyet a Singerstrasse-ra néző főhomlokzattal a barokk lovagrendi templom.

Ez az épülettömb a 17. század utolsó harmadában, egészen az 1720-as évekig reneszánsz s részben gótikus stílusú külsőt mutatott. Martinelli 1720-ban a lovagrendi kancellária, illetve Stahremberg landkomtur engedélye alapján kapott megbízást arra, hogy ezt a reneszánsz épülettömböt barokk stílusú épületelemekkel és ornamentikával teljesen építse át úgy, hogy a templom és a két épületszárnyon elhelyezkedő lovagrendi rendház a

---

¹⁶Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága. 1731-1745. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 62-63.old.

Továbbá: Uő: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején, 1702-1731. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 49., 159. Ilyen szállítmányok érkeztek még Freudenthalba is.

¹⁷DOZA U. 155/3. Rechnungen über die eingegangenen Arenda-Gelder in den Jahren 1726. inclusive, dann 1728.

¹⁸Hoffmann Hans Hubert: Der Staat des Deutschmeisters. Studien zur einer Geschichte des Deutschen Ordens in Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation. München, 1964. 309.old. Pl. a Frank Rendtartományhoz tartozó Kapfenburg-uradalom évi földesúri jövedelme 210 000 r.Ft-ra, a Nürnberg-uradalom pedig 192 773 r.Ft-ra rügött. Ezekhez képest a jászkun territorium földesúri adója valóban csekély volt.

¹⁹Hoffmanz-und Hofkammer-Archiv, Wien. A továbbiakban: HFHKA. 1731. Rote Nr.644. f.695. Contractus, 26. April 1731. "Nos Carolus Sextus..." Registriert Király mp. 16. Maj. 1731.

szimmetria szabályai szerint símuljon bele a Singerstrasse felőli főhomlokzatba és az utcaképbe.²⁰

Martinelli a templom és a rendház barokkosítását és egyben megnagyobbítását úgy oldotta meg, hogy a templom korábbi gótikus tornyát egy emelettel magasította és barokk kupolával látta el. A templom négy gótikus, keskeny sávú ablakai közül egyet befalaztak és a megmaradtak fölé, az így nyert orommezőn egy háromszögletű homlokzati részt, timpanont helyeztek el, amelyen szobrászati díszek foglaltak helyet.

A templom bejárati folyosóját és lépcsőrendszerét barokk díszítőelemekkel látták el. Martinelli számára ez nem volt újszerű feladat, hiszen éppen egy évvel korábban, 1719-ben vállalta el gr.Csáky Imre kalocsai érsek megbízása alapján, hogy a Villánytól délre fekvő Magyarbóly korábban lerombolt uradalmi kastélyát és templomát a barokk stílus szabályai szerint - "ad regulas architectonicas recentiores" - építse fel.²¹ Ámbár Bécs és Magyarbóly egymástól messze van, de ez utóbbi területén éppen átmegy a lovagrendi várerődhez, a Dráva menti Eszékhez vezető útvonal. Ez a két nagyszabású s párhuzamosan végzett építkezés részünkre azt az eredményt is meghozta, hogy mindkét átalakítás során sajátosan magyar barokk díszítőelemek is megjelentek főként a berendezésekben. Amellett, hogy Martinelli a gótikusan szögletes falakat kívül-belül legömbölyítette, kifinomult ízléssel, gyöngéd érzékkel úgy alakította át, hogy "a négyszög körösítése", tehát a gótika és a barokk stíluselemek harmonikus összetételével különlegesen szép épületegyüttes jött létre. A templom belseje valóságos ékszertárlat képét idézi fel bennünk. A templomhajó előtere és a hajó a mellékoltárokkal kissé talán túldíszítettek is. A szentélyben a centrális belső tér fenséges látványt nyújt a gótikus eredetű szárnyas oltárral együtt. Gyönyörű talapzatán három osztatú oltárképek láthatóak. A szárnyasoltár fölött hatalmas oltárkép függ, amely II.András magyar király és Gertrud meránói hercegnő házasságából született, s később szentté avatott Erzsébet megkoronázását ábrázolja. Szent Erzsébet volt e lovagrendi templom névadója, s a magyarok iránti különleges megtiszteltetés az, hogy magyar nyelvű istentiszteletet Bécsben csak itt tartanak. Ebben talán része volt annak is, hogy a magyarországi Jászkun Kerület 1702 és 1731 között a Német Lovagrend földesúri tulajdonához tartozott, ha szabad e helyütt társadalomtörténeti vonatkozásokra is hivatkoznunk. Ez a közel háromévtizedes földesúri függőség - amellett hogy megismertette a magyarokat s ezen belül a jászkunságiakat a fehér taláron, másrészt a szintén fehér katonai köpenyen fekete keresztet viselő lovagokkal mint adóbehajtókkal is²² - a lakosság szabadság és függetlenség utáni vágyát, barokkos optimista öntudatát érlelte és a társadalmi összefogás erőforrásaira is ráirányította a közfigyelmet.

Efféle kis kitérő kapcsán láthatjuk, hogy e lovagrendi templom főoltárképe mennyi gondolatot ébreszthet. Bizonyosan vannak ezen épületegyüttesnek még olyan létesítményei, amelyek ugyan nem építészeti minőséggel, hanem e rendház udvari és emeleti alkotásaival, valamint intézményeivel keltik fel érdeklődésüket. Ilyen létesítmény elsősorban az egyik udvarról nyíló épületszárny első emeletén elhelyezett klauzurás lovagrendi levéltár, teljes nevén: a Német Lovagrend Központi Levéltára (Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv=DOZA), ahol a hatalmas 11 lovagrendi provincia levéltári iratanyaga külön-külön is tanulmányozható.²³ Számunkra különösen fontos e levéltár magyar vonatkozású iratanyaga, amely 18 kartonköteggben van elhelyezve és 37 fondban van összegyűjtve. Ez a gyűjtemény

²⁰V.o. Ember M.i.m.165. Tehát nagyszabású átépítésről volt szó. A rendház egyik udvari szárnyépülete a Stephansplatz felé fordul.

²¹Szeekfű Gyula: Magyar történet. IV.k. Budapest, 1939. 404.o. Gr.Csáky Imre később Nagyvárad érseki adminisztrátora és érseke. A híres barokk stílus magyar építető főpapok sorába tartozott.

²²Fehér talárja baloldali mellrészén fekete keresztrel a lovagrendi pap (Deutschordenspriester), kezében a nagy breviárium, szintén fehér köpenyén a fekete keresztrel, oldalán a lovagi karddal a lovagrendi katona (Deutschordensritter).

²³ Jó előzetes ismertetést nyújthat a Német Lovagrendről a "Vom Ursprung bis zur Gegenwart" (10/80/110. - S) című kiadvány, amely kapható a levéltárban: Sekretariat d.Hochmeisters. A-1010 Wien, Singerstrasse 7. A levéltár igazgatója Pater Dr.Bernhard Demel OT (Ordinate Theutonicorum). Ugyanitt tanulmányozhatóak a "Deutscher Orden" című folyóirat, valamint a "Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens" című, a Lovagrend történetével foglalkozó könyvek és kiadványok is.

a DOZA Wien, Abteilung Ungarn címet viseli.²⁴ Ez a levéltári anyag döntő többségében a Jászkun Kerület 1702 és 1731 közötti történetére vonatkozik. Magam sok éven át dolgoztam benne.²⁵

Martinelli és építészeti szakemberei, valamint lovagrendi szaktanácsadói sokoldalúságát dicséri, hogy az épületblokkban igen alkalmas, szintén klauzúra épületrészt alakítottak ki a lovagrendi kincstár (Schatzkammer des Deutschen Ordens) és az éremgyűjtemény (Münzsammlung) elhelyezésére. Ez a részleg az épülettömb első udvarának első lépcsőházán át található meg. Középkori és újkori eredetű műkincsekben és ritkaságszámba menő érmekben igen gazdag gyűjteményei valóságos ékszerárlatnak nevezhetők. Állandó kiállítását sokan felkeresik. Bár a csodálatos és minden művészettörténeti szépséget felmutató Stephans dómhoz képest a barokk lovagrendi épületegyüttes az átlagember számára nem túlságosan érdekes, de ha valaki belülről is megismeri, felejtethetetlen élményt nyújt.²⁶

Martinelli a Pesti Invalidus Ház építője

Ha ma Budapesten, a Belvárosban a Martinelli térről elindulunk és betérünk a Városház utcába, mindjárt szemünkbe tűnik az a háromemeletes, gazdag barokk ornamentikájú, műemléki főhomlokzattal rendelkező, monumentális épülettömb, amelyet sokan Martinelli-palotának is neveznek. Ez a négy tágas udvart körülfogó, quadrumos építmény, első intézményi nevén: a Pesti Invalidus Ház, ma Budapest Főváros Központi Városháza (Budapest, V. ker. Városház u. 9-11.) 39700 négyzetméter alapterületen fekszik. Az építkezés megkezdéséhez szükséges 157 000 rajnai Ft alaptőkét 1692-ben a századik életévében járó Szécsényi György esztergomi érsek helyezte el az esztergomi káptalannál.²⁷ Annak ellenére, hogy a háborús események következtében nagy mértékben megnövekedett a sebesült és a rokkant katonák száma, s megfelelő ellátásukról a főhatóságok nem tudtak gondoskodni, a Pesti Invalidus Ház építése csak 24 évi késedelemmel indulhatott meg. Ennek az volt az oka, hogy a császári Udvari Kamara ezt az alapítványi összeget is részben a közvetlen fegyverkezési és a hadikiadásokra, részben pedig a Jászkun Kerület törvényellenes megvásárolására fordította a Német Lovagrend javára.²⁸ Ezért az építkezés csak 1716-ban kezdődhetett meg, de még nem Martinelli, hanem Hölbling János budai építőmester (1660-1736) és Fortunato de Prati (1682-1738) szintén Budán működő építész-mérnök nagyszerű tervei alapján. 1716. augusztus 2-án helyezték el az építkezés alapkövét, a közvetlen szomszédságban lévő Szervita Rend (Ordo Servorum Beatae Virginis Mariae) előjárója pedig néhány megszentelt ereklyét helyezett el az alapba épített ereklyetartóban. Nagy erővel és gyors ütemben haladt az alapozás munkája a közel másfél méteres épületfalakkal rendelkező épülettömb számára. Annak ellenére, hogy 1722 végéig még csak 48 500 rajnai Ft-ot ruháztak be az építkezésbe, s még csak az épület első emelete készült el, az Udvari Haditanács alá rendelt Udvari Commissio, amelynek az elnöke gr. Althann lovassági tábornok, az Udvari Kamara belső titkos tanácsosa volt, évente csupán csekély összeget utalványozott az építkezés továbbfolytatására.²⁹

Az építkezés folytatásához szükséges anyagi feltételek lassanként mégis létrejöttek. 1726-ban Miksa hannoveri herceg (Prinz Maximilian von Hannover), bajor választófejedelem végrendeletileg 125 000 rajnai Ft értékű vagyont bocsátott az invalidus alap rendelkezésére

²⁴DOZA Wien, Ungarn Abteilung, DOZA U 155/1-től az U 172/5-ig.

²⁵L.Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága... c.monográfiát!

²⁶Martinellinek az ide vonatkozó tervei, költségvetése és elszámolása, valamint a barokk átépítés és a belső berendezés részletes ismertetése újabb levéltári kutatómunkát igényelnek.

²⁷DOZA U 164/1. Über die Szechenysche Foundation... Der Szechenysche Stift-Brief de Dato Pressburg den 24-ten Jänner 1692. als nähmlich der Erste auf das Armenhaus zu Pressburg per 180 000 Rh.G.und der Andere vor das Soldaten-Spital zu Pest per 157 000 Rh.G.

²⁸Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702-1731). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 51-54.

²⁹KA Inv. 1722. Nr.11. 1722. október. Gr.Joseph Heinrich Daun altábornagy jelentése hg.August Keresztély hercegprímáshoz.

részben ingatlanokban és készpénzben, részben pedig értékes ingóságokban.³⁰ Ezt követően Savoyai, az Udvari Haditanács elnöke azt javasolta, hogy az "örökös tartományok valamennyi rokkantja számára Pesten létesüljön egy 4 000 személy befogadására és ellátására alkalmas, többemeletes invalidus ház. Tehát az építkezést mindenképpen tovább kell folytatni. Ennek érdekében elrendelte, hogy a Magyar Királyság és Erdély területén elhelyezett 36 császári-királyi ezred minden katonája havonta 1, azaz egy krajcárral járuljon hozzá a pesti építkezési alap növeléséhez, azután, hogy a nőtlen, a feleség és gyermek-örökös nélkül elhunyt tisztek 3 havi illetményét, továbbá a különböző jötevők helység és hely megjelölése nélküli végrendeleti adományait, végül a katonai kihágásokat illető pénzbírságokat ezredenként összesítsék és utalják át az épülő Pesti Invalidus Ház építési pénztára (Bau-Cassa) címére. 1728. január 1-től 1731.május 1-éig összesen 172 000 rajnai Ft érkezett az ezredektől az invalidus-alapba. Mindezek lehetővé tették az építkezés továbbfolytatását.³¹

Martinelli egy bécsi pallér kíséretében 1727. december 9-től 24-ig alaposan megvizsgálta a még harmadában sem kész építményt. Úgy találta, hogy az alapok, a másfél méter vastag alapfalak és a már felépített részek olyan erősek, hogy azok mindenütt elbírnak háromemeletnyi építkezést, amely alkalmas lehet 4 000 személy befogadására. Egy évi megfelelő munkával el lehet érni, hogy az épületben 150-200 főnyi rokkantat - hozzátartozóikkal együtt el lehet helyezni. Az Althann számára készített jelentésében³² részletesen felsorolja az építkezéshez szükséges munkaerő létszámát (vezető és beosztott építésszek, szakiparosok és munkások), kiemelve, hogy a vezető-kőműveseket, ács-, kőfaragó-, asztalos- és lakatosipari szakembereket Bécsből szerződtesse az Udvari Commissio. Az építőanyagok helyben és Budáról beszerezhetőek, téglá- és mészégetők vannak, a meglévő kutak nem elég mélyek, újabbakat kell fúrni, hogy a meggyorsított építkezéshez elegendő víz legyen. Javasolta, hogy a 150 ölnyire lévő Dunához egy főcsatorna épüljön ki részben a szennyvíz elvezetése, részben a szállítás olcsóbbá tétele érdekében.

Martinelli javaslatait az Udvari Commissio - a Dunáig vezető főcsatorna és útvonal létrehozásának kivételével - elfogadta. 1728. januárjában nagy lendülettel haladt előre az épülettömb továbbépítése, sőt a már kész belső épületrészek felszerelése, berendezése és lakhatóvá tétele is. 1728. május 1-étől kezdődően nyilvánították az épületet Pesti Invalidus Háznak, ekkor történt meg a létesítmény intézményesítése.³³ Ha nem is egy éven belül, Martinelli szavaival "in einem Jahr fertigigt werden", de a következő év, 1729 szeptemberében Érsekújvárról 300 invalidus katona beköltözött a Pesti Invalidus Házbába.³⁴

1731 szeptemberében már 15 nagyméretű, 40-50 személyes legénységi szoba állt rendelkezésre. Mindegyikből 5 hálófülke nyílt, ezek közül 2 a nős altisztek, 3 pedig a nős közlegény állományú házastársak részére volt berendezve. Mindegyik hálófülkében 2 kétszemélyes ágyat helyeztek el. Külön szobákban helyezték el a kisleányokat, akik csak 13 éves korukig maradhattak az intézményben, ismét másik szobában a fiúkat, akik 15 éves korukig kaptak szállást. Az előbbiekhöz női, az utóbbiakhoz férfi felügyelőt osztottak be. A továbbiakban mind a leányok, mind a fiúk a városban jómódú iparosoknál helyezkedhettek el és ott folytathatták iskolai tanulmányaikat vagy kisegítőmunkát vállalhattak a Pesti Invalidus Házban is. A tisztek részére - akár feleséggel és gyermekkel érkeztek, tehát nőtlenek vagy

---

³⁰HFHKA 1745. Rote Nr 704. f.27-31. Inventarium, deren das Löbliche Institutum Militar Invaliden Hauses zu Pest betreffenden Kapitalien, Foundationen und übrigen Dokumenten bis ultro Decembris 1745. Kapitalien in Wiener Stadt-Banco.

³¹KA Inv. 1731. Nr. 399. f.1. Pro Nota. Die in Königreich Ungarn et partibus annexis stehende Regimenten haben von 3 vorigen Jahren a conto der 1728-29. jährigen Verpflegung... Továbbá: Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, 1987. 243-244.

³²KA Inv.1727.Nr.60.f.2-5. Demnach von Euer Hochlöblichen Königlichen Kayserlichen Hof-Commission...in selbiger enthaltene Puncta...

³³HFHKA 1741. Rote Nr.760.f.289. "...die Invaliden von ersten Maj. 1728., als von welchen dato das Institutum anfanget, in die lebenslängliche Verpflegung und Besorgung angenommen worden.

³⁴KA Inv. 1731. Nr. 500. Instruktion. Szervezeti szabályzat.

özvegyek voltak - külön-külön egyszobás hálófülkés kis lakások álltak rendelkezésre, térítésmentesen.

1732-ben nagy erővel folyt az építkezés, különösen nagy gondot fordítottak a Városház utcára néző főhomlokzati részek és a Szent Györgyről elnevezett, szép templom felépítésére. Ennek főhomlokzati pártafalát, a templom főoltárának és szószékének terveit Martinelli, a főoltár Szent Flórián, Szent György, Szent Sebestyén és Szent Mór faszobrait és a szószék famodelljét Johann Thenny (1688-1754) híres bécsi szobrász készítette el. Ezek a tervek csak 3-4 év múlva készültek el Conti Lipót Antal (1708-1773), Joseph Oblasser (1707-1746) és Johann Christoph Mader (1697-1761) művészi kivitelezése során. 1736 nyarán készült el a főhomlokzati rész középső oszlopos főkapu-bejárata is, amely az épületegyüttes templomába vezetett. E bejárat timpanonjában helyezték el a rézből készült, aranyozott sugarakkal övezett istenszemét (Tympanon mit dem Auge des Gottes).

A Pesti Invalidus Ház déli épületszárnyának első emeleti részébe 1733. április végén beköltözött az Irgalmas Rend (Ordo Fratrum Misericordiae Sancti Joannis de Deo) P. Ernestus Herbst vicarius vezetésével. Közöttük volt két felszentelt pap, két seborvos, egy gyógyszerész és egy segédgyógyszerész. Így szerzetesi konvent jött létre, amelynek elhelyezésére szükség volt papi lakásokra, állandó biztonságot nyújtó rezidenciára. Az irgalmasrendiek jogállását, feladatait és kötelességeit 17 cikkelyből álló szerződésben rögzítették.³⁵

Mivel az intézmény személyi állománya 1734-ben már 1125 főnyire emelkedett, s ebből katonai állományú 879 fő volt, 123 feleség és ugyancsak 123 gyermek, ugyanakkor a fekvő betegek száma 35 főnyire növekedett, ezért több betegszobát kellett berendezni, külön a nők és a férfiak számára is. A szerzetesi rezidencia alatti földszinti helyiségben létrehozták a gyógyszerteret, amelynek a mai Gerlóczy utcára nyíló bejárati ajtaja felett az irgalmasrendiek címerének egyik eleme, a gránátalmavirág és gyümölcs kőből faragott és festett képe díszelgett. Az irgalmasrendiek azért választották ezt címerül, mert rendjük megalapítója, Istenes Szent János (1495-1550) az andaluziai Granadában született, s rendjüket Granados-rendnek (Gránátos) is hívták, Pesten ezt az utcát évtizedekig Gránátos utcának nevezték.³⁶

1735 és 1738 között az épülettömb főhomlokzati, valamint a középső és az oldalszárnyak épületei fő vonásaiban elkészültek, s ezzel létrejött a két négyszögbe zárt udvar. A templom belsejének kiképzése, berendezéseinek helyreállítása, valamint a harangok és a toronyóra elhelyezése már a kész templom képét nyújtotta. Itt az első misét 1735. október 23-án tartották az irgalmasrendiek a Pesti Invalidus Ház személyi állománya részére.³⁷ Az eredeti terv szerinti harmadik és negyedik udvart határoló épületszárnyak felépítése a városfal erődjelleget megőrzése és a különböző tulajdonjogi viták miatt teljes egészében nem valósulhatott meg. Martinelli mindezek ellenére is ragaszkodott a 4000 személy részére megfelelő, négyudvaros épülettömb kivitelezéséhez, mert eddig legfeljebb csak 2000 invalidus elhelyezését tudták biztosítani. Azonban e nagyszerű terv legfőbb pártfogója, Savoyai Jenő 1736 óta már nem volt az élők sorában, s az Udvari Haditanács a három évig tartó vesztés török háborúk miatt pénzügyi csődbe jutott. Ráadásul az Udvari Kamara már 1739-ben 40 000 rajnai Ft kölcsönt vett fel a Pesti Invalidus Ház alapítványi összegéből.³⁸ Amikor 1740. december 16-án a porosz hadsereg betört Sziléziába, s megindult az osztrák örökösödési háború, egyre reménytelenebbé vált az intézmény további építése. Martinelli 1741 áprilisában a Nesselrode tábornokhoz intézett kérelmében már csak arra kérhetett engedélyt, hogy a már félig kész három invalidus terem belső munkálatait és

³⁵KA Inv. 1732. Nr. 120. f.3-17. Wien den 27. April. 1732. Der förmliche Kontrakt. Továbbá: 1733. Nr.128., f.46-47. Extrakt.

³⁶Brian ODonnel O.H.: St.John of God Brothers. Manuscript. Budapest, 1989. december 5.

³⁷V.ö. Schoen, i.m. 30. Liber Diarii.

³⁸HFHKA Ung.rote Nr. 732.f.504-505. Königliche Schuldverschreibung pro 40 000 Rh G., welche von dem Pesterischen Invaliden Haus antizipieret worden, mehr diesfalls an die Bankalität untern 28. Martii. Wien, den 18.März 1739. Ez az összeg éppen elég lett volna az intézmény egy évi fenntartási költségeire. Ugyanakkor a Jászkun Kerület ezekben az években évente 34-35 000 rajnai Ft-ot fizetett földesúri árenda címén a Pesti Invalidus Háznak. Állami vagy hadiadó címén azonban ennél többet, évente 37 000 r.Ft-ot.

berendezését kiegészíthesse.³⁹Nesselrode értesítette az intézmény parancsnokát, Hermann Freiherr von Rump ezredest, hogy az intézmény személyi állományának létszámát tekintse tartósnak, újabb rokkantakat már nem fogadhatnak. Legfeljebb csak létszámcsökkenés (felgyógyulás, dezertálás és elhalálozás) esetében vehetnek fel újabbakat. Mindezek ellenére, főként a sziléziai háborúk idejében jelentősen emelkedett az intézmény személyi állományának a létszáma: 1742 szeptemberében 1559 fő, ebből 129 feleség és 79 kiskorú gyermek, 1743-ban 1566 fő, ebből 131 feleség és 84 gyermek, 1744-ben 2158 fő, ebből 162 feleség és 111 gyermek, 1745-ben 2186 fő, ebből 177 feleség és 122 gyermek, 1746-ban 2452 fő, ebből 228 feleség és 127 gyermek kapott elhelyezést és ellátást a Pesti Invalidus Házban.⁴⁰

Noha az osztrák örökösödési háború idejében a gyógyult invalidus katonák közül kevesen kerültek ki az emberpusztító sziléziai táborokba, de az ország különböző helyőrségeibe egyre több invalidust helyeztek ki tartós szolgálatra: így 1741-ben még csak 598 főt, 1742-ben 688 főt, 1743-ban 708, 1744-ben 875 és 1746-ban már 1058 főt.⁴¹ Ezért a halálzási arányszámok is emelkedtek, következésképpen éppen ezért növekedett az özvegyen maradt feleségek és az árván maradt gyermekek száma a Pesti Invalidus Házban.

Annak, hogy 1742-ben Martinelli az építkezést kénytelen volt abbahagyni a bécsi főhatóságok rendelkezése szerint, igen súlyos következményei voltak, s ezeket Martinelli is kénytelen volt tudomásul venni. Ez azonban semmit sem von le építészeti elkötelezettségének képzőművészeti értékeiből.

A Jászkun Kerület Székháza Jászberényben

Amikor a Jászkun Kerület új földesura, a Pesti Invalidus Ház bécsi Udvari Commissioja 1731. március 4-én szerződést kötött Mikovinyi Sámuel udvari kamarai mérnökkel és hivatásos térképkészítővel, hogy a Jászkun Kerületről - mindhárom kerületről külön-külön és e hármat egybefoglalva - részletes térképet készítsen ⁴², e híres térképkészítő természetesen még nem rajzolhatta meg a Székház képét a város távlati ábrázolásában. Mikovinyi a szerződésben előírt földmérést és a hozzátartozó térképeket 1731-ben el is készítette, de az 1735-ben építeni kezdett Székház helyén csupán egy átlagos, földszintes lakóház körvonalait látjuk.⁴³ A jászkunsági földesúri főhatóság, az Udvari Commissio már 1731 júniusában kezdeményezte, hogy a Jászkun Kerületben - Jászberényben, Karcagújszálláson és Kiskunhalason egy-egy katonai jellegű, voltaképpen három uradalmi földesúri Székház épüljön fel a kerületekben elhelyezett császári-királyi ezredek elszállásolása és a "rebellis" jászkunsági lakosság féken tartása céljából.⁴⁴Báró

³⁹KA Inv. 1741. Nr. 111.f.21-29. Martinelli Baumeister nach seiner Retours von Pest seine Baurelation. Wien, den 30.Ápril.1741.

⁴⁰KA Inv. 1742. Nr.365. Monats-Tabelle. 1742.Sept.
1743. Nr.356. Monats-Tabelle, 1743.Aug.
1744. Nr. 21.Kranken-Rapport, 1745.Dec.
1745. Nr.5. Monats-Tabelle. 1745. Dec.
1746. Nr. 148.Monats-Tabelle. 1746. Juni.

⁴¹KA Inv. 1740-1746. ugyanott. A tartós kihelyezésre igénybe vett helységek: Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Csepel-sziget, Dunavecse, Eger, Baja, Szolnok. Továbbá 1743-ig a Jászkun Kerület is.

⁴²Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Invaliden-Amt Register: a továbbiakban KA Inv. 1731. Nr.39.f.3. Exped. Wienn den 4. Martii 1731. Demnach Samuel Mikoviny sich anerbothen und versprochen für die in Pesterischen Invaliden Haus Geschäft angeordnete Käyserliche Hofcommission die in den Königreich Hungarn belegener Districtus Majoris et Minoris Cumaniae, dann Jassigum et Philistheorum geometrice aufzunehmen und in Mappas zubringen...

⁴³Bendeffy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei. Különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. Budapest, 1976. I.k.206. Mikoviny (1700-1750) a hazai tudományos térképészet első kiváló képviselője, a jénai egyetemen tanult. 1725-ben Pozsony vármegye hiteles mérnöke, 1729-ben a császári Hofkammer hivatásos mérnöke volt. Fő munkája: "Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum..." című műve. A Jászkun Kerület térképeit sokáig kéziratok térképek maradtak, majd 1735-ben jelentek meg Beél Mátyás: Notitia Hungariae novae Historico-geographica című könyvében.

⁴⁴KA Inv. 1731. f.1.Was Euer Hochgräf. Excellenz unteren 5.dieses zu Ende lauffenden Monaths Junii an Herrn Kriegs-Commissario Fuchs wegen Erbauung einiger Cassernen ergehen lassen..Továbbá:

Orczy István földesúri adminisztrátor és Franz Joseph Fuchs, a Pesti Invalidus Ház hadbiztosa szemlét tartottak a Jászkun Kerületben és arra a meggyőződésre jutottak, hogy az Udvari Commissionak, közelebbről gr.Gundacker von Althann tábornok-elnöknek terve a három Székház építését illetően nem valósítható meg az érintett három jászkunsági mezőváros előjáróságának ellenállása következtében. Althann halála után, 1733-ban Johann Herrmann Franz von Nesselrode tábornok hadbiztos, az Udvari Haditanács titkos tanácsosa örökölte a Commissio elnöki tisztségét, s közben Orczy is lemondott földesúri adminisztrátori tisztségéről, s utóda Podhradszky György lett, aki ezt megelőzően Szeged szabad királyi város főjegyzője volt.⁴⁵

Az új adminisztrátor előbb a nagykunsági Kunmadarasra, illetve Karcagújszállásra költözött, majd innen hamarosan - miután számolnia kellett a többszörös költözés során elviselt károsodásaival is - Jászberénybe érkezett, ahol részére nem tudtak lakóházat biztosítani. Ideiglenesen elhelyezték az 1730-ban a beszállásolt katonaság és a tisztek részére épült vendégfogadóban.⁴⁶ Ezzel azonban nem volt elégedett, mert nem volt kertje és a gazdasági melléképületek elhelyezésére alkalmas udvara sem. Ettől fogva ragaszkodott ahhoz, hogy Jászberényben épüljön fel egy központi kerületi Székház, mert ott elhelyezhető volna az egész földesúri tisztikar (adminisztrátor, összkerületi alkapitány, jászkunsági kerületi kapitány, földesúri titkár és ügyész, továbbá a főadószedő is). Innen aztán könnyen ellenőrizhető volna az összkerületi közgyűlések révén az egész jászkunsági gazdálkodás és a földesúri adóztatás végrehajtása.

Miközben az új adminisztrátor ezt a tervet úton-útfélen hangoztatta, hozzátevé, hogy a Pesti Invalidus Ház előbb-utóbb kilenc allodiumot fog létesíteni a Jászkun Kerületben és megkezdi a földesúri kilencedszedést is, nem törődött azzal, hogy ezúton mekkora ellenállásba ütközik. S amikor a Jász Kerület választott kerületi kapitánya, id.Molnár Mihály (1731-től 1735-ig viselte ezt a tisztséget) a Pesti Invalidus Ház parancsnokától, Franz Leopold von Hohenhau ezredestől és hadbiztosától: Johann Gaspar Huebertől is értesült arról, hogy az összkerületi Székház építésének tervét a földesúri főhatóság is támogatja, a Jász Kerület választott előjárói keményen felleptek az ilyenféle földesúri tervek megvalósítása ellen. Hamarosan már arról is értesültek, hogy a Pesti Invalidus Ház a "felséges Dominium" részére Jászberényben egy nagy épületet akar építtetni, a követ Gyöngyösről és a Mátrából, az építőfát, a szálfát Szolnokról, a nevezetes só-és faanyag-raktárakból ingyen fuvarban akarja szállíttatni. Ezért az 1733. november 21-i jász kerületi közgyűlésen határozatokat hoztak az építőanyagok szállítási költségeit illetően: "Ha ezen munka elkezdődne... egy négyökrös szekértől és a mellette lévő szolgabéres munkájától naponként 1 Forint 25 Dénár esne, de mivel egy nap, úgy mint az üresen való felmenetelben, eő-Felséghe részéről - ámbár a Gazda fogyatkozására is - haszontalanul láttatik elmúlni, ezért két napra egy négyökrös szekereztől 1 Forint 77 Dénár fizetés rendeltetett és végeztetett...Szolnokról a város részére a serfőző is két szálfátul három Márjást (1 Márjás=17 krajcár=30 dénár) szokott fizetni".⁴⁷ A kerületi vezetők ekkor még arra gondoltak, hogy a földesúr a saját költségén vállalja a Székház építését.

A jászkunsági előjárók időközben arról győződtek meg, hogy a Pesti Invalidus Ház főhatósága törvénytelenül, csupán földesúri jogon ki akarja sajátítani az összkerületi Székház építési telkét, sőt az építkezési költségeket is át akarja hárítani az adófizető jászkunsági lakosokra. Ez valójában akkor vált bizonyossá, amikor az Udvari Commissio, illetve a Pesti Invalidus Ház megbízására Martinelli elkészítette és Jászberényben is bemutatta az összkerületi Székház építésének tervét, mérnöki tervrajzát, valamint az építőanyagoknak, az építőmesterek munkájának és az összkidadásoknak a tervezetét. Ebből

---

Staatsarchiv, Wienn, Hofffinanz-und Hofkammierarchiv: a továbbiakban: SA Hoff.Ung.rote Nr.644. f.675-85. Contractus 26. April 1731. Specialem hanc saepefatiae Invalidorum Domui gratiam et facultatem impertimur, dicta in Bonis (in Districtu Jassigum et Cumanorum) tres Curias Residentiales et novem Allodia extruendi...f.680.

⁴⁵KA Inv. 1733. Nr. 175.f.1. 1733. június 3.

⁴⁶KA Inv. 1733. Nr.285. f.1."...den Schaden, so lang der Herr Podhradszky darinnen logieren werde, bonifizieren verlangen".

⁴⁷Jász-Nagykun-Szolnok megye Lt (JNKSZM), Jászberény It. Protocollum Decisionum Senatorialium 1724-1749. 208.p. 1733. november 21.

kitűnt, hogy a nagykiterjedésű építési telek vételára, valamint az ott meglévő lakóházak kisajátításának költségei nem szerepelnek a mérnöki terv költségvetésében.

Ilyen szempontból nézzük meg ezt az építőmérnöki tervezetet !

Az építőanyagoknak és a kiadásoknak a részletezése a jászberényi épületnek a felépítéséhez a róla készített alaprajzok szerint. Úgymint: egymás fölött két szint, az egyik a földfelszín alatt, az alulsó szintben - egyrészt a börtönök részére, másrészt a pincék részére elkészítve - 10,5 láb (1 láb=31,6 cm), tehát 3,32 méter belvilág magasságban. A ház első szintjét síkban a földfelszínttel, boltozatosan 11 láb magasra (3,48 m-re), a másik szintet kettős talpfa-padlóval szintén 11 láb magasra. Minden kéménynek nyíláslyukak, hogy ezek a padlástérből kivezessenek, az összes előterek, a konyhák és a folyosók egész padlóját téglával kikövezni, kívül és belül tisztán bevakolni: ehhez szükséges, amint következik:

Az építőmester munkája

172 öl (négyzetögl, 1 négyzetögl = 4 köbméter, tehát ez 688 köbméter)	
épületkő, ölenként a szállítással együtt 8 rajnai Ft	1 376
336 000 építő- és burkolótégla, ezre fuvarral 7 r.Ft	2 352
2 670 székér homok, egyenként 24 krajcár	1 068
1 780 mérő (1 mérő = 62,5 liter) mész, á 34 kr.	1 008 40
300 öl (1 öl = 6 láb = 1,9 méter) állványzatfa-sor a nyílás-zárókhöz, ölenként 24 kr	120
36 mázsa vas a zárákhoz, lakatosmunkával á 9 r.Ft	324
A kőműveseknek, a tetőfedőknek a kézi munkáért, a pincékből és az alaptól a föld kiásásáért összesen	2 900
Összesen	9 148 40

Ácsmester munkája

A kettős talpfa-padlókhöz és a tetőszerkezethez szükséges	
850 szál törzsfá, egyenként 24 krajcár	340
8,5 öl ló-jászolrács, ölenként 45 krajcár	6 22
9 állványoszlop, egyenként 50 krajcár	7 39
9 öl csatorna-eresz, ölenként 35 krajcár	5 24
120 ablakdeszka-palló, egyenként 10,5 krajcár	21
45 köteg (1 köteg=30 db) zsidelyléc, kötegenként 1 r.Ft	45
90 000 szabványos zsidely, ezrenként 1 r.Ft 33 kr.	139 30
Kereszt- és ácskapocs-szegekre	6
12 hajlékony deszka, egyenként 21 krajcár	4 12
3 000 nagy lécszeg, ezrenként 2 r.Ft 30 krajcár	27
13 000 közepes lécszeg, ezrenként 2 r.Ft	26
135 000 zsidely-szeg, ezre 42 krajcár	94 30
Mindezeket feldolgozni, hogy a fuvardíj külön van	460
Összesen	1 162 37

Kőfaragó munka

24 ablakra a földszinthez, méretre: 3,5 láb széles világosításban (=110,6 cm), 4 láb (=126,4 cm) magas, á.4 r.Ft 30 krajcár	108
7 kőből való ajtótok, egy db 8 r.Ft	56
29 ablakra a felette lévő emeletre, egy 5 r.Ft 30 kr.	159 30
A kőből való kapufoglalathoz hosszú, keskeny kőalapzat és ami hozzá szükséges	120
4 kémény-kapu, egy-egy 3 r.Ft	12
50 kőlépcső lerakása, egy-egy 5 láb (158 cm) hosszú, egyenként 2 r.Ft, szállítás nélkül	100
Összesen	555 30

Asztalos munka

32 ajtóra, egyre-másra, mázolásal együtt á 6 r Ft 30 kr	208
53 ablaktok, egyre-másra, á 3 r. Ft	159
4 kéményajtóra, egyenként 1 r. Ft	4
130 padló-párnafára, szegek és lerakásuk á 1 r Ft 12 kr.	156
1 jól vasalt nagy-kapu készítése, kovácsolt szegekkel, szállítás nélkül	40
Összesen	567

Lakatos munkák

32 ajtóra, bekötéssel és zárákkal, egyenként 6 r. Ft	192
53 ablaktokra, megvasalással, egyenként 3 r Ft 15 kr.	166 15
4 kéményajtóra, egyenként 1 r. Ft 30 kr.	6

<i>A főbejárati kapu megvasalására</i>	25
Összesen	389 15
<i>Üveges munkák</i>	
<i>53 ablakra beüvegezés, ólommal együtt, egy-egy 3 r. Ft 30 kr.</i>	185,30
<i>Kályhás munka</i>	
<i>11 kályhára és beállítására, egyenként 10 r.Ft</i>	110
<i>Mennyezetburkolás</i>	
<i>180 öl (1 négyszögöl = 1,9 négyzetméter) mennyezetvakolatra, egy ölhöz gipsz, mész, homok, drót, nád és szeg 1 r.Ft 30 kr.</i>	270
Mindösszesen	12 388 32 kr

Anton Erhard Martinelli császári építőmester sk.⁴⁸

⁴⁸KA Inv.Hofkriegsrat, Reg.Inv. 1734. Nr.55.f.1-3.

Spezifikation der Materiellen und Umkosten zu Erbauung des Gebäudes zu Jasperin, nachdem darüber gemachten Grundrissen. Als 2 Stöcke aufeinander unter der Erden, in der hervordern Stock einerseits Gefängnissen zu machen, anderseits Keller, von 10,5 Schuck in Licht hoch, den ersten Stock zu ebener Erden durchaus zu Gewölbe von 11 Schuck hoch in Licht, den anderen Stock mit einen Diplpoden (Nota bene: Doppelboden - K. J.) bis 11 Schuck hoch in Licht, alle Rauchfang die notwendigen Löcher vor das hinaus zu fieren, alle Vorhäuser, Kucheln, Gang sodann mit Ziegel zu pflastern, in und auswendig sauber zu verputzen, darzu ist vonnoth, wie folgt: als

Baumeisters Arbeith

	RG	kr
Mauer-Stein 172 Klafter, die Klafter sambt der Fuhre 8 RG	1 396	
Mauer-Gewölb und Pflaster Ziegel 336 000, das Tausend sambt der Fuhre		7
Reinisches Gulden		1 352
Sand 2 670 Fuhre, á 24 kr	1 068	
Kalkh 1 780 Metzen, den Metzen á 34 kr.	1 008	40
Lehrbaumreihe zu Schliessen 300 Klafter, á 24 kr.	120	
Eisen zu den Schliessen 36 Zenten sambt der Schlosser-Arbeith, á 9 RG		324
Vor die Handarbeith der Mauern und Dachwerkher, sambt Ausgrabung der Erden aus dem Fundament und Keller	2 900	
	9 148	40

Zimmer-Meister

Zu denen Dipl-Pöden seind vonnöthen 850 Stamm-Holz, einen á 24 kr		340
8,5 Klafter Rossbarn, einen Klafter á 45 kr	6	22
9 Stand-Säulen, einen á 51 kr	7	39
9 Klafter Rinnen, einen á 35 kr	5	24
120 Pietzer-Bankladen, einen á 10,5 kr	21	
45 Schilling Schindlatten, einen á 1 Rh G	45	
90 000 Ordinarii Schindl, einen 1 Rh G 33 kr		139 30
Vor Kreuzer- und Zweigel Nagel	6	
12 Schlauch-Laden, einen á 21 kr	4	12
3 000 grosse Latten-Nägel, á (Tausend) 2 Rh G 30 kr		7
13 000 mittlere Latten-Nägel, á (Tausend) 2 Rh G	26	
135 000 Schindl-Nägel, á (Tausend) 42 kr	94	30
Dieses Alles zuverarbeithen (dass Lohn-Fuhr ist extra)		460
	1 162	37

Steinmetz-Arbeith

Vor 24 Fenster zu ebener Erden 3,5 Schuck weith in Licht 4 Schuck hoch einen á 4 Rh G 30 kr	108	
Vor 7 stainere Thüren, eine á 8 Rh G		56
Vor 29 Fenster in obere Stock, ein á 5 Rh G 30 kr	159	30
Vor das Stainere Thor, straufstain Pfeiler und Zoche was notwendig	120	
Vor 4 Camin-Thüre, einer á 5 Rh G	12	
Vor 50 Steigen Stösse, einer in der Lange 5 Schuck, á 2 Rh G - ohne Fuhr		100
	555	30

Tischler Arbeith

Vor 32 Thüren, eine in die andere, sambt Anstreichen á 6 Rh G 30 kr	208	
Vor 53 Fenster-Stöcke, vor ein in der andere 5 Rh G	159	
Vor 4 Camin-Thüre, eines á 1 Rh G		4
Vor 130 Fussdostl sambt Polsterholz-Nägel und legen, eine Dostl 1 Rh G 12 kr		156
Vor ein gutes ge-schaltes Thor zu machen, sambt Schlag-Nägel - ohne Fuhr		40
	567	

Schlosser

Elvileg itt is - mint a Pesti Invalidus Ház esetében - egy négyszögbe zárt, de egy-udvaros épülettömről van szó. Ennek a középső, mintegy másfél méternyire kiugró homlokzatrészén helyezték el a főkaput. Az oromzatot eredetileg egy párkányokkal határolt háromszögletű orommező zárta le, ezen helyezték el a két női szobrot, a négy puttó gyermekalakot ábrázoló barokk szoborcsoportot, valamint a finoman cizellált, de azóta igen hányatott sorsú barokk körözsát.⁴⁹

Martinelli tervezete szerint e Székház főépületének hosszúsága 22 öl (1 öl=1,9 méter), tehát kb. 42 méter, szélessége 3 öl, tehát 5,70 méter. Van két oldalszárnya, ezek hosszúsága 8,5 öl, tehát 16,15 méter, szélessége 3 öl, tehát 5,70 méter. Így az épület Fő utcára néző teljes hosszúsága 74,30 méter volt. Ennek az oldalszárnyakkal kiegészült főépületnek a mögöttes részében, feltehetően szintén 74,30 méter hosszúságú területen helyezkedtek el az udvari melléképületek: istállók, fészerek, kocsiszínek és a raktárak.

Kétségtelen, hogy a Jászkun Kerület központi Székházának első épülete 1735 és 1741 között felépült. Az építkezésre előirányzott 12 388 r.Ft 32 krajcár viszonylag nem volt túl magas összeg, mert pl. a Jászkun Kerület 1734. évi földesúri árendája 33 910 r.Ft-ra, állami vagy hadiadója pedig a rendkívüli hadiadóval együtt 37 014 r.Ft 49 kr-ra emelkedett.

⁵⁰ Adott körülmények között a kerületi és a városi hatóságok semmiképpen nem mondhattak le az építési telek, a beruházó és az építető tulajdonjogáról az alig megtúrt intézményi földesuraság javára. Ezért a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága és az Udvari Commissio elnöke, Nesselrode nem is adott írásbeli megbízást Martinellinek az építkezés kivitelezésére, bár az építkezés mérnöki tervezetét és költségvetését sem vonta vissza. Nyilvánvaló tehát - s ez a későbbi átépítések során bizonyossá is vált -, hogy az első építkezés Martinelli eredeti mérnöki tervei alapján, az ő hallgatóságos irányításával vagy közvetlen munkatársai⁵¹ közreműködésével 1735-ben megkezdődött. A tulajdonjogi viták ellenére a Jászkun Kerület mintegy saját költségen vállalta az építkezés kivitelezését, de hallani sem akart annak földesúri rezidencia vagy laktanya jellegéről. Viszont jól tudta, hogy a felépítendő Székházban elhelyezett közgyűlési teremre, a hivatalokra és az alagsori szintben kiépített börtöncellákra nagy szükség volna, továbbá hogy az oldalszárnyakon és a mögöttes udvari melléképületekben létesülő lakások és bérlemények révén az összkerületi házi pénztár (Cassa Domestica Districtualis) jövedelme is gyarapodnék.

1735. január 26-án tartott összkerületi közgyűlésen határozatba foglalták, hogy a Székház építéséhez szükséges "ingyen való munkát (gratuitus labores)" a kerületek között arányosan szétosztják. Évente így a Jász Kerületre 157 r.Ft, a Nagykun Kerületre 79 és a

Vor 32 Thüren, eine Thür sambt Band und Schloss 6 Rh G	192		
Vor 53 Fenster-Stöcke zubeschlagen, á 3 Rh G, 15 kr		166	15
Vor 4 Camin Thüre, á 1 Rh G 30 kr	6		
Vor das Haupt-Thor zubeschlagen	25		
	389	15	
<i>Glaser</i>			
Vor 53 Fenster zuverglassen sambt Bley, á 3 Rh G 30 kr		185	30
<i>Haffner</i>			
Vor 11 Öfen, sambt Aufsetzen, vor einen 10 Rh G	110		
<i>Stoukkateur</i>			
Vor 180 Klafter Stoukkatordecke, vor eine Klafter sambt Güps, Kalck, Sand, Draht, Rohr und Nägel, á 1 Rh G 30 kr		270	
Summen	12 388	32	

Anton Erhard Martinelli Kayserlicher Baumeister m. p.

⁴⁹V.ö. Koráromy József: Adatok Jászberény XV-XIX. századbeli építészetéhez. In: A Jászberényi Jász Múzeum Évkönyve, 1938-1943. Budapest, 1943. 164-168. old. Képek a Székházról és barokk díszítményeiről.

⁵⁰Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731-től 1745-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 205-206.old.

⁵¹A.E.Martinelli egykori munkatársai: Fortunato de Prati mérnök (1682-1738), Johann Thenny szobrász (1688-1753), Lipót Antal Conti kőfaragó-mester (1708-1773), Johann Christoph Mader szobrász (1697-1761). A jászberényi Székház építésére vonatkozó építészeti, kőfaragói és szobrászati működésükről nincsenek adataink. V.ö.Rédei István: Jászberény műemlékei. Jászberény, 1992. 10-12.old. Ismert fényképek!

Kiskun Kerületre 77 r.Ft értékű közmunka jutott, hozzáteve, hogy ezt az adóelszámolások során Podhradszky földesúri adminisztrátor majd jóváírja.⁵² A kunságiak főként a Tokajból Szolnokra tutajokon leúsztatott és a kamarai raktárakban tárolt törzsfát és építő-szálfát szállították Jászberénybe, a jászági községek pedig a Gyöngyösről, a Püspökhatvanból és a Fülekről való építő-kő szállítását végezték el négyökrös szekereken.⁵³ A tulajdonjogot illető viták, végső soron a Jászkerület ellenállásának és elszántságának az építkezés előrehaladásával párhuzamosan megvolt az eredménye is, amennyiben az Udvari Commissio sajátos módon mégis hozzájárult az építkezési költségekhez: 1735. augusztus 24-én a Pesti Invalidus Ház pénztára 2 267 r.Ft 40 krajcárt kiutalt a jászberényi épület költségeire - "pro sumptibus Jaszbereniensis Aedificii" - úgy, hogy ezt az összeget Strasser József özszerületi főadószedő levonhatta az 1734. évi földesúri árenda összegéből.⁵⁴

Molnár Mihály, a Jászkerület kapitánya és utódai (1736-tól Kovács Ferenc, 1737-től Nagy Mátyás), főleg pedig Morvay Mihály özszerületi alkapitány (korábban Jászárokszállítás főjegyzője volt) nem könnyű feladatot teljesítettek, amikor a jászkerületi községek előljáróságait és adófizető lakosságát arról kellett meggyőzniük, hogy az építkezéshez a beruházásokat, a fuvarokat és a napszámos munkákat nem a földesuraság részére, hanem a város, illetve a kerületek javára kell teljesíteni. A kedélyek csak akkor csillapodtak le, amikor tudomást szereztek arról, hogy az Udvari Commissio elrendelte: a város építsen egy külön lakóházat Podhradszky adminisztrátor részére. Erre a célra kiutalt 2 000 r.Ft-ot, illetve engedélyezte, hogy ezt az összeget a város előző évi 5 300 r.Ft-os földesúri árendájából levonják. Ez a közönséges lakóház hamarosan fel is épült, s így Podhradszky végre kiköltözhetett bagázsijával együtt a költséges vendégfogadói bérlakásból.⁵⁵

Mivel a Székház tulajdonjogát illető dilemma az évek folyamán csak nem szűnt meg, s ráadásul párhuzamosan az új lakóház építése is folyamatban volt, Podhradszky zűrzavaros ügyekbe keveredett és számos esetben visszaélt tisztartói hatalmával a saját építkezési anyagainak szállítása és az építkezés során. Többek között pl. Jászárokszállítás 202 négyökrös szekérrel szállított építőanyagot 151 r.Ft 30 krajcár fuvar költséggel, amikor "a Fölséges Commissio Jászberényi Residentialis Házának építésére, nyári munka idején hetelő szekerek minden Helységekben munkára adigáltattanak (kényszerültek)", ezt a tisztartó nem írta jóvá a község adóelszámolása során.⁵⁶ A nagykerületi Kunszentmárton is panaszba foglalta, hogy "midőn a Fölséges Commissio Jászberényi Házához Helységünket követ hordani megrendelte, egy kocsiban való szép fekete kanca lovat ("praetensus equus in 30 Rh G") tekintetes Podhradszky uram megkedvellett", azonnal kifogatta a kocsiból és mindenféle térítés nélkül elvette. Ezek szerint e ló ára 30 r.Ft volt.⁵⁷

Az ilyenféle nehézségek közepette a jászkerületi Székház építése lassan haladt előre. 1737-ben még nem volt beköltözhető része. A kerületi házipénztár költségfeljegyzési adatai arra utalnak, hogy az anyagbeszerzés, a szállítás és az építkezés üteme 1738-39-ben meggyorsult, de a következő években főként a Kunságban elterjedt pestisjárvány miatt visszaesett. Ugyanakkor Podhradszky a pestisben elhunyt, de a szerinte törvényes örökös nélkül maradt jászkerületi gazdák vagyont (készpénz, állatállomány,

⁵²JNKSZ megyei Lt, Jászberény lt. Számadások 1226-55. Prothocollum Domesticum Extractum Summae Arendatione, Portionale Quanti et aliorum Repartitionum. Capsa I.Fasc. 6.Nr.26. Anno 1735. die 26. Januarii. In Generali Districtuum Jassigum et Cumanorum Congregatione in Oppido Jászberény celebrata, inter caetera negotia facta est Repartitio Gratuitos Labores concernens ex Fl.Rh-is 313, kr.17. constans modo et ordine sequentibus...

⁵³U.o.Capsa I.Fasc.7. Nr. - "Ad 18. Quorum ad Domum Jasbereniensis nonnullas Vecturas praestiterint..."

⁵⁴KA Inv. 1735. Nr.342. f.15. Quietantia super Florenos Rheniensium 2 267, Cruciferos 40, quos ego a Domino Perceptore Strasser ex Cassa Domus Invalidorum Pestiensium... perceperim...recognosco. Dan 24. Augustis Anno 1735.

⁵⁵KA Inv. 1741., Nr.230.f.7. Wienn, den 5.Júli 1741. Gründliche Deduktion.

⁵⁶KA Inv. 1743. Nr. 188. f.157. Sepcification Praetensionum Districtuum Jassigum et Cumanorum contra Dominum Spectabilem et Generosum Georgium Podhradszky de eadem. Locatim Árokszállítás in puncto 10. "Occasione Aedificii Domus Jászberényiensis praestitimus currus 202 ad Stationem 1,5, bobus 4 junctos regulamentaliter obveniunt Fl. Rh. 151, kr.30

⁵⁷KA Inv.u.o. f. 158 v. Ezenkívül: "In puncto 35. Tituli caducitatis in Paratis (készpénzben!) confiscati: 149 Fl.Rh., kr.22)

ingóság) felháborító módon saját magának kisajátította, holott az ilyen "caducitas-beli" javak nem a földesurat vagy éppen annak adminisztrátorát illették volna, hanem az illetékes mezővárost vagy a községet. Ezen a törvényellenes úton Podhradszky a Jászkun Kerület lakosságának 17 429 r.Ft 57 krajcár kárt okozott, s ezt panaszba foglalva, részletes bizonylatok kíséretével felterjesztették az Udvari Commissio elnökéhez, Nesselrode-hoz, majd utódához: Leopold Michael von Thállmann ezredeshez. Egyelőre csak annyi történt, hogy az Udvari Commissio utasítására a Pesti Invalidus Ház pénztára kiutalt még 1 066 r.Ft 52 krajcárt a Jászkun Kerület központi Székházának építési költségei címén, illetve ennyit engedett el az 1740. évi földesúri árenda összegéből.⁵⁸ Valóságos és részarányos kártérítés azonban nem történt meg. Évekig tartó huza-vona után 1742. december 12-én az összkerületi közgyűlés Podhradszkyt megfosztotta tisztségétől, majd a következő év május 21-én Thállmann hivatalosan is leváltotta. Ezek a mozzanatok már gr.Pálffy János tábornagy, nádor közreműködésével zajlottak le, mintegy előkészítve a redemptiót, a földesúri hatalom alól történő visszaváltást, a földesúri adófizetés alól való szabadulást.⁵⁹ Ezek után elgondolható, hogy mennyi emberi és anyagi erőforrást kellett mozgósítani ahhoz, hogy a Jászkun Kerület jászberényi központi Székházának első épülete tető alá kerülhessen, hiszen közben 1741 áprilisától a Jászkunság inszurrekciós katonasága részt vett az első sziléziai háborúban is, majd decembertől portális katonasága is.

Hosszú idő eltelté után - közben megtörtént az igen költséges redemptio is 1745-ben, s két év múlva, 1747. szeptember 16-án Bécsben Martinelli is elhunyt. Nagyszerű mérnöki tervezete azonban továbbra is rendelkezésre állt, s mód nyílt arra is, hogy az első épület hiányosságait pótolják. 1763-ban átalakították az épületet úgy, hogy az alagsori börtöncellákat megszüntették és helyette szintén kétszintes börtönépületet emeltek a mögöttes udvari részen. Az egész épülettömböt magas kőfallal vették körül és két oldalt az oldalszárnyakon még két kisebb kapubejáratot készítettek, míg a mögöttes udvari résznek továbbra is egy kapubejárata maradt.⁶⁰ Bizonyosra vehető, hogy a barokk dongaboltozatosan ívelt (12 hajlékony deszka!) főbejárati kapu fölött elhelyezett, párkányokkal határolt timpanon és ennek barokk szoboralakjai még Martinelli életében helyükre kerültek. Míg a két oldalszárnyon épült két kapubejárát fölött elhelyezett két Pán-szobor (kecskelábú és -szarvú pásztoristen a görög mitológiában) - mint a legelők és a nyájak védője szintén az első építmény tartozéka volt. Ezek a szobrászati alkotások feltűnően hasonlítanak J.C.Mader és J.Thenny szoboralkotásaihoz, amelyek a Pesti Invalidus Ház jobb- és baloldali, illetve középső oromtövéjén helyezkedtek el. Ezek is a barokk szobrászat remekei.⁶¹

Kerületi Székházunk még ma is a hajdani kerületek legszebb és legértékesebb barokk stílusú műemléke. Minthogy egykorú képes ábrázolás nem maradt fenn róla, ezért igen figyelemre méltó az 1816-ban készült látképes ábrázolása, amely a jászberényi Szűcs-Céh mesterlevelének fejezékén látható.⁶² Ez is el nem hallgatható bizonyíték arra, hogy 1782-ben itt nem földszintes, hanem egyemeletes épületegyüttesről volt szó. Ebből is látszik, hogy az emeletráépítés nem 1827-ben történt meg, hanem az 1780-82 közötti években. Amint ezt jó szemmel Komáromy József és Fodor Ferenc is észrevette.⁶³ További

---

⁵⁸KA Inv. 1743. Nr.188.f.160. Summarius Extractus: 17 429 Fl Rh. kr. 57,5. Ebben benne vannak az ingyen-fuvarok is. Továbbá: SA Hoff.Ung. 1741. rote Nr.260. f.277. Ex Commissione Regiae Aulicae. Viennae. Austriae, die 2. julii, 1741.

⁵⁹Hadtörténeti Levéltár, General-Commando zu Ofen. A továbbiakban: HLGC Protocoll deren Kays. Königl. und Hof-Kriegs-Raat Rescriptum a Mense 1740. usque 1742. inclusive. 1742.f.109. 1742.Dec.12. Továbbá: JNKSZ megyei Lt, Jászberény lt. Hiv.Tud.1742-44., 9.cs.4-130. szám 1743. május 21.

⁶⁰V.ö. Rédei István: Jászberény műemlékei. Jászberény, 1992., 10-11. oldal. Egyébként Jászberény nem a redemptio révén lett a Jászkun Kerület összkerületi székhelye, hanem már a Német Lovagrend földesúri hatósága idejében is az volt.

⁶¹Schoen Arnold: A Budapesti Központi Városháza. Budapest, 1930. 89-99. oldalain található szoboralkotások fényképmásolatai.

⁶²V. ö. Komáromy József, i. m. 137. old. A Jászberényi Szűcs-Céh mesterleveléről ábrázolás, 1816.

⁶³Komáromy József, i. m. 140. o., Fodor Ferenc: A Jászság életrajza Budapest 1942. 451. o. Ő is "kibővítésről" beszélt.

bizonyítékot említ Blénessy János, aki egyes-egyedül közli azt a feliratot, amely az épület főhomlokzati timpanonján elhelyezett domborművén (reliefjén) az 1930-as években még olvasható volt:

*II. József császár és magyar király uralkodása alatt ez az épület a jászok és kunok közügyeinek és jogszolgáltatásának intézésére Almásy Ignác királyi ispán és helytartótanácsos gondozásával az alaptól fogva megújított és megnagyobbított az 1782. évben.*⁶⁴

A Székház főhomlokzatával az akkori Főtérre és az azon át a szemben levő, a Zagyvát átívelő Nagykőhídra néz. Az épület mindmáig őrzi a Martinelli-féle barokk stílus klasszikus vonásait. A 74,3 méter hosszúságú főhomlokzati résznek erősen kinyúló, középső rizalitja magában foglalja a hatalmas félköríves kőkeretes és kétszárnyas főkaput, fölötte a már említett, feliratos timpanont. E rizalit földszinti részén, a főkaputól jobbra és balra egy-egy íves szemöldökkel zárt, kőkeretes ablak, az első emeleti részen pedig három, vízszintes szemöldökkel zárt ablak teszi arányossá ezt a részt.

E középső zónától jobbra és balra 4-4, a földszinti részen zárt boltíves szemöldökkel, az emeleten szintén 4-4, de vízszintes szemöldökkel záródó, kétszárnyas ablak tagolja az épület homlokzatát. A középrizalit felső, záró-posztamentumán foglaltak helyet a díszes barokk szobrok: két fekvő nőalak, a bőség és a termékenység szimbólumai, azután négy puttócsoport, a játékos gyerekek szeretetét jelezvén. Ezek a szobordíszek az 1780-82. évi emeletráépítés során lekerültek a hosszú és széles posztamentumról s a mögöttes udvarban nyertek másodlagos elhelyezést, helyükre viszont felhelyezték a Jászkun Kerület kőből öntött és faragott, rendkívül díszes, barokk címerét. Az oldalszárnyak 16,15 méter hosszú homlokzatait 5-5 ablaktengely osztja arányos részekre, s a falfelületet mind a földszinti, mind az emeleti részen szépen faragott kőablakkeretek avatják harmonikussá.

A magas és díszes boltíves rendelkező, széles - eredetileg ökrösszekér és lovaskocsi bejárásra is alkalmas - főkapu mögött a kapualj szelvényes záródású, oldalt párkányok és oszlopok vannak beépítve. Innen nyílnak két irányban a lépcsőfeljárók, melyek kovácsolt vaskorláttal vannak ellátva. Ez az ötven kőlépcső eredetileg az alagsorba vezetett, az emeletráépítés során került a mai helyére.

A két oldalszárny mellett épült két kapubejárat fölött helyeztek el két Pán szobrot (görög mitológiában kecskelábú és -szarvú pásztoristen), mint a legelők és a nyájak védőinek jelképét. Ezek az alkotások feltűnően hasonlítanak J. C. Mader és J. Tenny szobraihoz, melyek a barokk szobrászat remekei.⁶⁵

---

⁶⁴ Blénessy János: Jászberény természeti viszonyai és élete Jászberény é. n. 109-110 o. *Regente Imp-eratore Caesare Josepho II. pio felice Aug-us-to Hung-ariae, Gall-iae, Boh-emiae et Lodom-eriae rege apost-olii perpetuo -Aedes haec pertractandis publicis Jasyg-um et Cuman-orum negotiis ac iudicando destinatae cura Ignat-ii Almásy comes regii et supremus Locumt-enentali capit-uli ex fundam-ento restauratae et auctae. Anno. 1782.* - A felírás latin nyelvű szövegében sűrűn előforduló rövidítéseket kiegészítettük s a szövegzördéseket kötőjellel kapcsoltuk hozzá, hogy a szöveg magyarra is fordítható legyen.

⁶⁵ J. C. Mader készítette a Pesti Invalidus Ház több szobrát. J. Tenny (1688-1754) szobrász szintén közvetlen munkatársa volt Martinellinek. Valamennyien a barokk művészet élvonalába tartoztak.